

AK 442 Maisemaselvitys

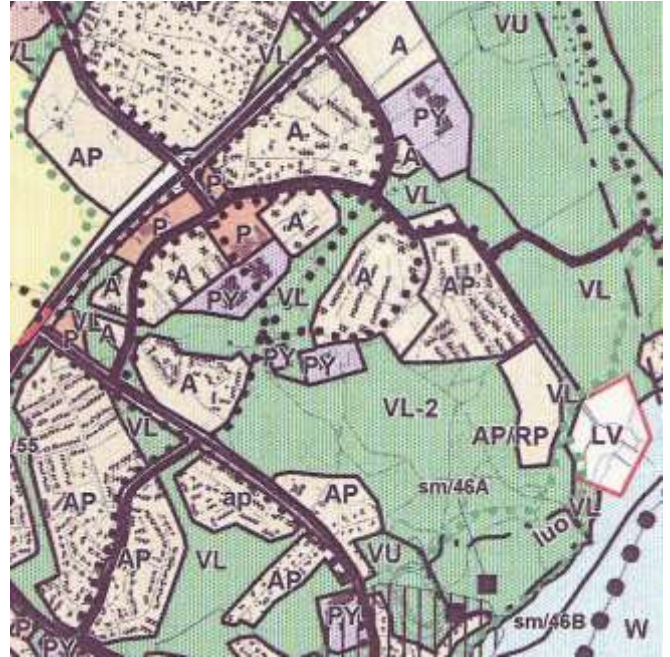
Gammelbackan kartanon puistometsän vaiheita

Kaupunkisuunnittelu (2009) päivitetty 2017

Gammelbacka on Porvoon ensimmäinen lähiö

Porvoon maalaiskunta ja Helsingin Asuntokeskuskuunta Haka ostivat Gammelbackan kartanon maineen vuonna 1964. Tarkoituksena oli luoda asuinalue Sköldvikin tulevien teollisuusalueiden työntekijöitä varten. Alvar Aalto laati alueelle ensimmäisen rakennussuunnitelman, jota sittemmin muutettiin useamman kerran. Ensimmäinen asuinkerrostalo valmistui 1962.

Lähiörakentamisen laajentuessa vaiheittain jo alueelle asettuneet asukkaat halusivat suojella metsää lisärakentamiselta. Sen vuoksi rakentamisalueita siirrettiin itärinteelle, joka on pääosaltaan entistä peltomaata. Viimeinen isompi rakentamaton alue on rivitaloalueen, ns. Purolan, eteläpuolella. Se on yleiskaavan mukaan joko siirtolapuutarha-alue tai pientalovaltainen asuinalue. Siirtolapuutarhan asemakaava hyväksyttiin vuonna 2017.

Kuva 1: Ote yleiskaavasta.

Gammelbackan entinen puistometsä on yleiskaavan mukaan arvokas metsä

Gammelbackan metsäalue on yleiskaavan mukaan lähivirkistysalue, jolla on erityisiä ympäristöarvoja (VL-2). Tornikallio on luonnonaltaan arvokas alue (luo). Sen etelärinteellä on kaksi pronssikautista kiviröykkiötä (sm 46A). Urheilukentän vieressä on lisäksi muutamia ajoittamattomia muinaismuistoja, kiviröykkiöitä ja kiveyksiä (sm/46B). Seurakuntakeskus sijaitsee sillä paikalla, missä Gammelbackan kartanon päärakennus on sijainnut 1600-luvulta vuoteen 1974. Se on yleisten rakennusten aluetta (PY). Metsän reunoilla on vanhan koulun luona sekä metsän itäpuolella peltoalueella on vielä rakentamattomia asuinalueita (AP ja A). Avoimen laakson päätteenä rannassa on pienvenesatama (LV).

Kuva 2: Ilmakuva vuodelta 2014.

Metsää on hoidettu vähän

Gammelbackan metsä on pääasiassa varttunutta kuusikkoa. Kallioisten kukkuloiden ylärinteillä on myös männiköitä. Entisen puistometsän lehtomaiset alueet ovat kuusettuneita ja kulttuuripiirteet ovat lähes täysin hävinneet. Vain seurakuntakeskuksen lähistöllä on säilynyt vanhoja lehmuksia ja muutamia vierasperäisiä puita. Maastossa on vielä havaittavissa jälkiä kartanopuiston istutusten, rakenteiden ja käytävien sijainnista. Alueella sijainneet entiset pienialaiset niityt ja torppien peltoaukeat ovat metsittyneet lähes kokonaan umpeen. Puistometsän sisäiset kujanteet ovat myös lähes kokonaan hävinneet. Jäljellä olevat kujannepuut ovat huonokuntoisia ja luonnon monimuotoisuuden kannalta arvokkaita puuyksilöitä.

Metsänhoidosta kiisteltiin samoihin aikoihin, kun alueen rakentamisesta keskusteltiin. 1990-luvulla asukkaat halusivat suojella metsää kaikenlaisilta hakkuilta ja myös metsänhoidolta. Sen vuoksi alueella on tehty vain vähäistä nuoren alikasvoskuusikon sekä vaarallisten puiden poistoa. Viimeisin laajempi hakkuu on tehty 1990-luvun loppupuolella, jolloin kuusikkoa harvennettiin. Hakkuutähteet kerättiin vain polkujen varsilta ja jätettiin tarkoituksellisesti estämään kulkua polkujen välillä. Kuusten runkoja jätettiin maahan lahoamaan, jotta luonnon monimuotoisuuden kannalta tärkeä lahopuun määrä kasvaisi. Samoihin aikoihin vanhoja pötkelöityneitä kujannepuita leikattiin siten, että ulkoilijoille vaaralliset haarat poistettiin.

Vanhaa kartanopuistoa on hoidettu 2000-luvulla useampaan otteeseen hyvin varovaisesti. Pystykuivia kuusia, huonokuntoisia ja kuolleita puita sekä tuulenkaatoja poistettiin. Korjuussa käytettiin hevosta maastovaurioiden välttämiseksi. Metsän pohjoisosaan istutettiin metsälehmuksen taimia vuonna 2008. Niistä suuri osa on vakiintunut ja varttumassa. Kesällä 2015 metsässä levisi kaarnakuoriainen, joka tappoi useita kuusia.

Luonnonsuojelupiirin niittyprojekti hoiti 2000-luvun alussa metsän keskellä olevaa Bäckaksen torpan entisiä niittyjä ja autoitunutta pihapiiriä. Museovirasto on inventoinut ja hoitanut muinaismuistoja. Niiden ympäriltä on raivattu puustoa. Raivaustyöt ja niittotyöt ovat keskeytyneet, koska museoviraston toimintaa on vähennetty.

Kuvat 3-6. Valokuvia puistometsästä vuonna 2016. Kartanopuiston on säilynyt puu, jota leikattiin 1800-luvulla pallomaiseksi. Entiseen maisemapuistoon on kasvanut korpikuusikko. Lammen maisema on kunnostettu. Tornikallion männikköä ja jokisuulle avautuva näkymä.

Vielä 1930-luvulla Gammelbacka oli toimiva suurtila

1930-luvulla tilan kokonaispinta-ala oli reilut 400 ha, josta peltoa oli 200 ha. Hevosia oli 25 ja lehmiä 80. Mutta kartanon päärakennus seisoj tyhjänä ja puistokäytävät ruohottuivat umpeen. Vuonna 1940 Gammelbackan kartanoon siirtyi venäläisten emigranttien vanhainkoti. Se suljettiin huonon kunnon vuoksi syksyllä 1974.

Maalaiskunnan kunnanhallitus päätti ostaa tyhjilleen jääneen kartanon. Arvokkaan rakennuksen ja historiallisen miljööön säilyttämisestä kerrostaloalueen keskellä oltiin yksimielisiä. Päärakennus kuitenkin paloi 30.10.1974 vain kuukausi päätöksen jälkeen.

Kuva 7: Ilmakuva 1930-luvulta. Kartano puutarhoineen on kuvan ylä-laidassa. Ruotsinkielinen ja suomenkielinen kansakoulu näkyvät vasemmalla puolella ja oikealla Bäckas, joka oli sotilastorppa ja myöhemmin luultavasti myös puutarhurin asunto. Sitä ympäröivät pienialaiset pellot ja sinne johtaa vaahterakujanne.

Metsä oli hieno kartanopuisto 1800-luvulla

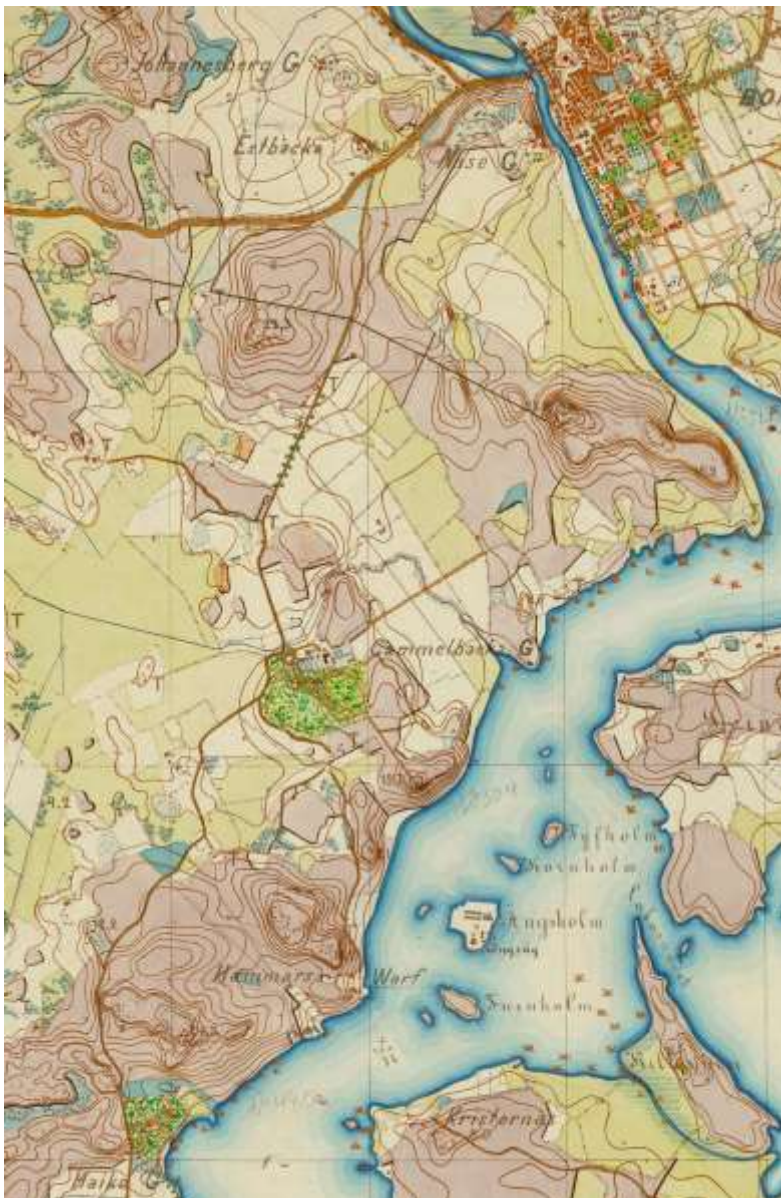
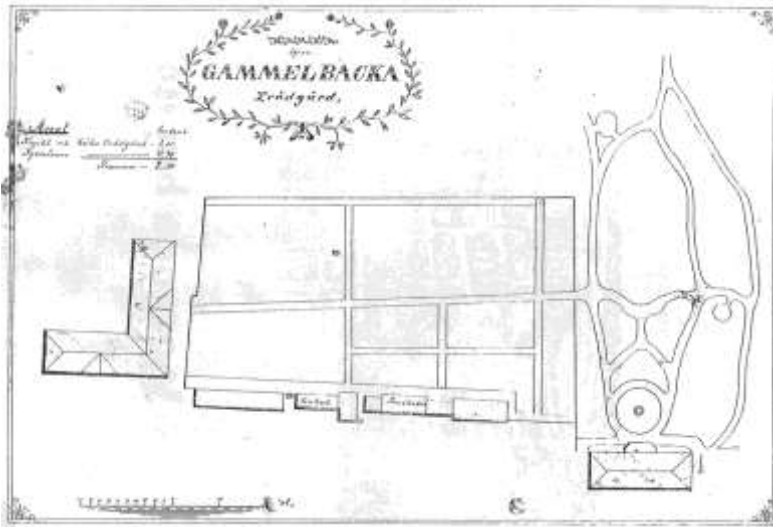
Venäjän vallan alkuvuosina, vuonna 1811 Maaherra Samuel Fredrik von Born osti Gammelbackan kartanon. Hän ryhtyi kehittämään sekä kartanoa, että maanviljelystä. Aloitettiin kolmivuoroviljely ja myös karjanrehun viljely. Päärakennuksen pohjoispuoleisella niityllä oli puron varressa kolme patoa, joiden avulla voitiin niitty pitää ajoittain veden alla. Järjestelyyn oli ryhdytty myllyn ja näköalan vuoksi.

Carl Ludvig Engeliltä tilattiin piirustukset uutta päärakennusta ja kivinavettaa varten. Vanhaa päärakennusta korotettiin, julkisivut koristettiin pilasterein ja pääoven yläpuolelle rakennettiin joonialaisten pylväiden kannattelema parveke. Kartanon edustalle perustettiin pihapuutarha ja viereen hyötypuutarha, jossa oli kasvilavoja sekä ruutanalampi. Kasvihuone toimi myös talvipuutarhana. Puistoon rakennettiin Engelin piirustusten mukaan kaksi huvimajaa ja empiretyylinen käymälä. Puistoon perustettiin myös joutsenlampi ja kuusen tai pihdan taimista istutettiin labyrintti. Suoralla puistokäytävä johti rantakalliolle, jonne pystytettiin näkötorni. Porvooseen johtava maantie suoristettiin ja suunnattiin suoraan kohti päärakennusta. Tien varteen istutettiin lehmuskujanne, jonka poikkeuksellisen paha syysmyrsky kaatoi vuonna 1890.

Kuva 8. Valokuva kartanon pihapuistosta ja päärakennuksesta (Porvoon museo)

Senaattori Johan August von Born peri kartanon vuonna 1850 ja perusti Hamariin merkittävän saha-, satama- ja telakkayhdyskunnan. Hän kehitti myös maanviljelystä edelleen. 1860-luvulla, kun salaojitus oli maassamme lähes tuntematonta, Gammelbackassa salaojitettiin tiiliputkilla 35 hehtaaria peltoa.

Kuva 9: Kartta Gammelbackan kartanon puutarhoista. Hyötypuutarha oli jäsenetty perinteiseen tapaan ruutuihin. Siihen kuului kasvilava viinin viljelyä varten (vinkast) sekä kasvihuone (persikohus). Kartanon pihapuutarha oli jäsenetty vapaamuotoisesti ja osittain symmetrisesti. Siellä oli kaksi huvimajaa ja se jatkui puistona ympäristöön ja meren rannalle asti.

Kuva 10: Tornivuoren näkötorni.

Kuva 11: Senaatinkartta vuodelta 1878. Kartanon ympäristöön on kehitetty useita maisema-arkkitehtonisia aiheita: kaupunkiin johtava puukujanne, tulotie on suoristettu saapumaan aksiaalisesti kohti päärakennusta, laaja puisto ja suora käytävä rantakallion näkötornille. Pepotin kartanoa ei tässä vaiheessa enää ole, eikä kansakouluja vielä ole rakennettu, mutta nykyisen metsän alueella on yhä torppa (T) ja rantakallion Bäckaksessa on asuinrakennus. Rannassa on laituri. Tämä ranta on luultavasti kartanon ikivanha satamapaikka.

Gammelbackan ja Pepotin kartanon varhaisemmat vaiheet ovat kulttuurihistoriallisesti merkittäviä

Gammelbackan kartanon nimi esiintyy ensi kertaa kirjallisissa lähteissä vuonna 1562 ja Pepotin kartanon vuonna 1414. Gammelbackan kartanon päärakennus on sijainnut jo 1600-luvulla nykyisen seurakuntakeskuksen kohdalla. Pepot lienee sijainnut muutaman sadan metrin päässä siitä koilliseen puron vieressä peltokumpareella, mistä aukeni näkymät Haikkoonselälle ja Sikosaareen. 1600-luvulla Gammelbackan kartanon omistajina oli useita Ruotsi-Suomen sodissa ansioituneita sotilaita sekä virkamiehiä. Kartanon väki riiteli välillä kaupungin kanssa Sikosaaren omistuksesta.

1700-luvun alkupuolella perustettiin Gammelbackan kartanon maille 5 torppaa: Suoranta, Hållsveds, Nybacka, Tallbacka ja Malmkrog. Rantakalliolla sijainnut Bäckas saattaa olla ollut sotilaspuustelli. Puron varressa oli mylly. Kartanon mailla oli myös lastauspaikka, jota Porvoon kaupunkikin käytti satamapaikkana.

Isonvihan aikana venäläiset hävittivät Porvoon seudun kartanoita. Gammelbacka tyhjennettiin ja väki siirtyi muualle. Saksalaisperäistä sotilassukua oleva M.W. Sprengtporten vuokrasi Pepotin kartanon 1730 ja osti 1732 autioituneen Gammelbackan kartanon. Pepottiin rakennettiin 1750 uusi päärakennus ja siipirakennus 1780, mutta ne purettiin 1800-luvun alussa. Göran Magnus Sprengtporten omisti kartanot 1773-78 ja yhdisti Pepotin säterin Gammelbackan kartanoon. Kuningas Kustaa III vieraili hänen luonaan Gammelbackan kartanossa vuonna 1775. Sprengtportenin veljekset olivat osallistuneet kuninkaan tekemään vallankaappaukseen. Göran Magnus Sprengtporten oli poliittisesti merkittävässä roolissa myös venäjän vallan alkaessa ja vuoden 1809 valtiopäivillä. Hän toimi Suomen ensimmäisenä kenraalikuvernöörinä.

Kuva 7: Kuninkaankarttassa vuodelta 1778 näkyvät kartanot Gammelbacka ja Pepot nimettyinä sekä torpat T-kirjaimin. Puron varteen on merkitty mylly x-kirjaimella. Pepot on merkitty Uddaksen ja Gammelbackan välisen laakson reunaan.

kuva 8: Tiluskartta vuodelta 1780. Vasemmalla on Gammelbackan kartano. Päärakennuksen edustassa pihaa rajaa kaksi sivurakennusta. Pienen umpipihan muodostavat rakennukset kartanon eteläpuolella ovat luultavasti talusrakennuksia ja muodostavat karjapihan. Pepotin kartano on merkitty oikealle peltolaaksoon. Sen sisääntulotietä rytmittävät talusrakennusten säännöllinen ryhmä sekä aittapari.